

ne pove, ali imamo opraviti z moderno ali antično pozlato. Dalje tudi ni razumljivo, zakaj kos ni opisan kot multipla denariusa, saj teža ustreza, medtem ko takšno opombo najdemo pri št. 58 (10 Denarii). Vse tu omenjeno velja tudi za denio Galiena in Salonine (št. 73). Razveseljivo je, da so dvojni sesterce, kovani pod Trajanom Decijem in Etruscilo, tu že pravilno obravnavani kot multiple sesterca in ne več kot »medaljonci«.

Za zaključek moramo omeniti še nekaj primerkov, ki sicer nikakor ne spadajo v publikacijo, ki pa vsekakor zaslužijo pozornost. Tako aureus Uranija Antonina, folis Domicija Domicijana in za nas, predvsem zaradi študija stilnih značilnosti kovnice Viminacium, pomemben zelo redek antoninian Pacacijana, kovan v tej kovnici.

Ostrejša kritika ne bi bila na mestu, že zato ne, ker delo nima nobenega pravega koncepta. Znanstvene vrednosti nima, za poljudno izdajo pa je vendar pisano preveč učeno, tako bomo delo z zvenečim naslovom »Roman Medallions« uvrstili med edicije reprezentativnega značaja.

E. Pegan

J. E. A. Th. Bogaers, *De Gallo-Romeinse tempels te Elst in de Over-Betume*. Nederlandse Oudheden. Archaeologische monografieën uitgegeven vanwege de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, Deel I, 3-Gravenhage 1955, 262 strani in 48 tabel.

Pričujoča knjiga obravnava najbolj pomembno povojno izkopavanje na Nizozemskem. V provinci Gelderland so med Nimwegenom in Arnheimom želeli restavrirati gotško cerkev. Tamkajšnji spomeniškovarstveni organ je poveril vodstvo izkopavanj P. Glazemi, ki je obdelal le srednjeveške spomenike, in sicer preromansko, romansko in gotško cerkev (P. Glazema, *Excavations carried out in and near the badly damaged mediaeval church at Els-Netherlands*, *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte* I, *Festschrift für Rudolf Egger* 1, 1952, 383; glej recenzijo pri J. Klemenc v *Arheološkem vestniku* 4, 1953, 181). Sedaj je Bogaers obdelal v posebni knjigi tudi arheološke starine. Uvodoma je načel vprašanje keltskih, kelto-rimskih in germanskih svetišč. V drugem poglavju podaja pregled rimskih svetišč v Belgiji in na Nizozemskem. Na koncu knjige obravnava še odnos galo-rimskih ostankov do srednjeveških cerkev v Elstu.

Vznik samorasnih keltskih templjev, ki nimajo z rimskimi svetišči nikakih zvez, še ni rešen. Za zahodnoevropsko umetnostno zgodovino pa je vprašanje nastanka svetišč take oblike silno zanimivo, ker se je gradila tudi kasnejša omika na samosvojih temeljih in se je še do danes ohranila reminiscenčna narodnost Kelto v Irskem. Tudi pri nas poznamo enake templje v St. Pavlu v Labodski dolini, Baldersdorfu na Koroškem ter v Ptuj hram Nutric. V Franciji je najstarejši keltski tempelj ohranjen v Beuvrayu (*Bibracte*) iz prvega stoletja pr. n. š., dasi misli Koethe, da bi po oblikovnem razvoju mogel nastati že leta 250 pr. n. š. To vprašanje so skušali rešiti Oelmann, Schuchardt, Lehner, Drexel in Staehelin vsak po svoje. Nekateri menijo, da je prišla oblika svetišč iz Irana preko južne Rusije in Podonavja na zahod; drugi domnevajo, da je nastala pod vplivom etruščanskih svetišč. Odkar je obdelal W. F. Grimes leseno svetišče iz železne dobe v Haethrowu, ki je vsekakor izpred leta 300 pr. n. š., kaže, da smo dobili pravzor pravokotnih svetišč in da bo potrebno misliti na avtohtone reminiscence in izročilo pri oblikovanju takega svetišča. Med keltskimi svetišči je verjetno le *monopteros* rimskega izvora. Zanimivo pri tem je, da so germanska svetišča ohranila kvadratno zasnovo galo-rimskih templjev vse do desetega stoletja.

Na Nizozemskem in v Belgiji doslej niso odkrili rimskega svetišča, poznani so bili le galo-rimski templji v Domburgu, Elstu, Gultemi, Hofstadu pri Aalstu, Nimwegenu, Ravensboschu, Rijsbergemu, Rimbргу in Valkenburgu. Med vsemi so arheološko najboljše obdelani templji v Elstu, kjer so sedaj našli dvoje templjev iz rimskega časa. Prvega so zgradili v klavdijskem času in je verjetno zgorel pri uporu Batavijcev (69–70 po n. š.). Predstavlja prvo zidano poslopje na Nizozemskem sploh. Kmalu po požaru so že v Vespazijanovem obdobju pričeli zidati nov tempelj, ki je bil v uporabi še v 3. stoletju n. š. Svetišče je imelo v sredi cello,

obdano s hodnikom. Zidovje starejšega templja kaže tri gradbene dele. Sredica zidu je bila iz *opus caementicium* — apnena malta, pomešana z lomljencem, drobcji opeke, peskom in prodrom, ob straneh pa je bila obdana z *opus quadratum*. 15–19 cm debeli tlak je bil narejen iz poševno postavljenih opek, prekritih z malto (*opus signium*). Sam tempelj je meril 11,60 × 8,70 m, kar je 40 × 50 čevljev; površina svetišča je zavzemala torej $\frac{1}{24}$ jugera. Zid je bil širok 58 cm ali dva čevlja. Temelji celine mlajšega svetišča so bili utrjeni s hrastovimi hlodi in na vogalih oprti z *opus hastatum*, dvojno plastjo opeke. Zidovje hodnika je bilo narejeno enako, le da ni bilo utrjeno. Prostor med cello in hodnikom je bil zasut z gradbenimi ostanki, tako da se je svetišče dvigalo nad okolico za 1,18 m. Ves okoliš templja je bil verjetno ograjen s koli.

Nadalje navaja avtor popoln seznam najdb in izčrpen opis stenskega ometa s stilnimi analizami. V tem poglavju je Bogaers z obsežnim znanjem kemije, fizike, z mikroskopskimi posnetki in ostalimi tehničnimi pripomočki dokumentiral način izdelave ometa in rekonstrukcijske posege. Steno so prvotno obarvali z gašenim apnom, ki se je spojilo z ogljikovim dioksidom, pri čemer se je izločila voda; na steni je ostal le kalcijev karbonat. To steno so nato poslikali al fresco, o čemer govore večji kosi ometa iste barve. Stilistično opredeliti stenske slikarije starejšega svetišča ni mogoče, medtem ko je okras mlajšega templja soroden četrtemu pompejanskemu stilu.

Okoli svetišča so odkopali skelete številnih žrtvovanih živali. V posebni odpadni jami pa so našli lobanje svinje, goveda in ovna, verjetno ostanke žrtve. Po Bogaersu je bila to posvetilna *suovetaurilia* daritev ob otvoritvi templja.

Po makroskopskih analizah sodeč, so pripeljali gradbeni material iz Porenja (peščenec) iz okolice Metza (apnenec). Zato je avtor v nadaljnji obravnavi navajal legije in germansko brodovje tistega časa, ker so po njegovem gradili templje pripadniki oddelkov *Germaniae inferioris*. Avtor misli, da je bilo Rimljanom prav ozemlje Batavijcev strateško zelo pomembno in je zato že Druz leta 12 pr. n. š. sklenil zavezništvo, da bi Batavijci varovali rimsko mejo pred vdori ostalih plemen. Ko je kazalo, da se zavezništvo krha, so Rimljani postavili take pogoje, po katerih so postali Batavijci znova prijaznejši. Zato so Rimljani zgradili novo svetišče, ker je prvo v Klavdijevem času pogorelo. Novo svetišče je po tlorisni zasnovi spominjalo na primarno, le da so ga pri vhodu okrasili z dvojnimi stebrom s korintskim kapitealom.

Da se pri pregledu nove literature vračamo na omenjeno delo, je pogojeno prvič že s tem, da je Arheološki vestnik objavil recenzijo o dejavnosti nizozemskega Rijksdiensta voor het Oudheidkunding v istem kraju — Elstu — drugič pa zato, ker pomeni metodološko Bogaersova razprava nedvomno obogatitev, saj je znanstvena dokumentacija v knjigi izredno izčrpna, tako da lahko služi celo kot uvod v študij originalnih prazgodovinskih avtohtonih arhitektur v zahodni Evropi. Profilov, tlorisov in fotografij ni ne preveč in ne premalo, ilustrirajo pa vse faze izkopavanja. Avtorjevi posegi v kemijo, biologijo in vse ostale arheološke pomožne vede so naredili iz knjige dragocen pripomoček za vključevanje vseh omenjenih ved v arheološko sintezo, kar je bil tudi avtorjev končni namen: prikazati svetišče v prvotni podobi, kar je na knjigi priloženi rekonstrukciji tudi vidno.

Peter Petru

Andreas Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Akadémiai Kiadó (Verlag der ungarischen Akademie der Wissenschaften), Budapest 1959, 276 strani in zemljevid na notranjih platnicah ter skica taborišča in naselbine Aquincum.

V poslednjem času smo dobili vrsto del, katerih namen je osvetliti zgodovino province Panonije, naslednjih avtorjev: M. Pavan, P. Oliva, E. Swoboda in končno A. Mócsy, čigar večletno delo je strnjeno v pričujoči knjigi. Celoten pregled in analizo imen rimske dobe v Panoniji do markomanskih vojn je v večji akciji prevzel A. Mócsy, medtem ko bo nadaljnja razprava posvečena populacijski zgodovini od vdora Markomanov pa do Dioklecijana. To pa pripravlja László Baróczi (prim.: Acta Ant. Hung. 7, 1959).